

DE JYDSKE BISPEARKIVER.

Af Hans Knudsen.

Ved Siden af Amtsarkiverne er Bispearkiverne det jydsk Landsarkivs omfangsrigeste Embedsarkiver, men skønt samtlige Amtsarkiver nu i en Aarrække har staaet færdigregistrerede og gennemordnede, er det dog saare lidet af dem, der bruges. Naturligvis vil Personalhistorikere have Brug for Skifteprotokollerne, og i Stiftamternes Kopibøger og indkomne Sager vil Købstadhistorikerne kunne hente meget godt Stof, men ellers røres de sjældent til andet end Undersøgelser for Administrationen. Anderledes er det gaaet med Bispearkiverne, skønt kun Ribe Bispearkiv er blevet gennemordnet og registreret. Allerede før de samledes i Landsarkivet, var de blevet benyttede af Forskere som Kinch i Ribe, Wulff i Aalborg, Heise i Viborg og Hübertz i Aarhus, og nu bruges de i stigende Grad, men i videre Kredse er man dog næppe klar over, hvad de byder paa, og hvorledes man lettest benytter dem.

Efterfølgende er ikke en Registratur, men kun et Forsøg paa ved en nogenlunde ensartet Opstilling af Hovedgrupperne i de 4 Arkiver at give en Oversigt over Bestanden, og ved Fremdragning og nærmere Omtale af mærkeligere Protokoller og Sager at henlede især Topografernes Opmærksomhed paa, hvad der kunde være dem tjenligt. En og anden vilde maaske finde, at der er gjort vel meget ud af Indberetningerne om gejstlige Embeders Beskaffenhed, men naar de benyttes med Kritik, giver de udmærkede Oplysninger om Tilstanden i Sognene, thi Præsten og hans Sognebørn var da saa nøje forbundne i Vilkaar, at de næsten altid fortæller den, der forstaar at lytte, noget om hele Sognekaldet.

Sager fra før Reformationen vil man, bortset fra nogle spredte Adkomster, forgæves søge i Bispearkiverne, ja der findes endog meget lidt ældre end 1559, da dette Aar paa en ganske vilkaarlig Maade er blevet sat til Grænseaar mellem Rigsarkivet og Landsarkiverne, saaledes at Rigsarkivet ganske stridende mod det Proveniens- eller Hjemmehørsprincip, der ellers er Grundloven for al dansk Arkivvirksomhed, har indlemmet i sine Samlinger alt, hvad det har kunnet overkomme af jydsk Bispearkivalier ældre end 1559. De maa altsaa søges i København og ikke i Viborg, hvor de hører hjemme, men store Sager er det nu ikke.

Da Landsarkivar Holger Hansen i dette Tidsskrift (S. 45 f.) har givet en fortræffelig Oversigt over Indholdet af Sjællands Biske- og Stiftsovrighedsarkiv, vil der ikke være Anledning til nu atter her at gøre Rede for, hvilke Arter af Protokoller og Sager der naturnødvendigt maa findes i et Bispearkiv, thi selv om de jydsk ikke er brandhærgede eller mishandlede af Kassationer saaledes som det sjællandske og derfor har Sager af større Ælde at byde paa, saa er de dog ikke væsensforskellige fra de sjællandske, men de samme Embedsvirksomheder har afsat nogenlunde ensartede Grupper af Arkivalier over alt. Dog vil det bemærkes, at der i Jylland ikke er gjort noget Forsøg paa i hvert Stift at sondre mellem et særligt Bispearkiv og Stiftsovrighedsarkivet. Paa visse Punkter kunde ganske vist en saadan Deling ogsaa dér uden Vanskelighed gennemføres, men paa mangfoldige andre vilde man derved komme til at gøre Vold paa gamle Arkivordninger og skabe sig selv og Brugerne ganske unødvendige Vanskeligheder. Mere værd er det, at man baade i Viborg og Aarhus vil kunne opstille og i Ribe har opstillet Rester af efterreformatoriske Kapitelsarkiver som særlige Afdelinger.

Som noget for de jydsk Bispearkiver særegent maa endvidere anføres, at der over dem alle fire haves Reversaler, gamle Fortegnelser over Arkiverne, oftest optagne ved Bispeskifte, mere eller mindre vidtløftige, men dog altid saa udførlige, at de paa Forhaand binder Ordningen og for Benytteren bliver Nøgen til hele den ældre Bestand.

Oftest findes der et helt Komplex af Reversaler til hvert

af Bispearkiverne, men kun den eller de, der er af afgørende Betydning for vedkommende Arkivs Henlæggelse, vil blive nævnt, thi denne Oversigt skal og kan ikke være en Registratur, og af samme Grund vil der ikke blive skænket de efter Reversaler henlagte Sager videre Omtale, ligesom det ogsaa hyppigt vil være Tilfældet, at Protokoller og Pakker, der i de 3 endnu ikke ordnede Arkiver indgaar i Mængden af de efter Reversalerne opstillede Sager, her nævnes i Grupper og Rækker, hvor de efter deres Natur hører hen. I Aarhus Bispearkiv er der f. Eks. 10 Reversaler, hver for en Bishops Embedstid, saaledes at de Journaler, Kopibøger, andre Protokoller og Sager, der er afsluttede i denne Biskops Tid, staar for sig, mærkede med hans Reversals Nummer, og derefter fortsættes i næste Reversalafdeling for den følgende Bisp, men for saadanne i Virkeligheden ganske ensartede Rækker nævnes her blot ældste og yngste Aar uden Hensyn til deres Fordeling efter Reversalerne. For at opnaa nogenlunde systematiske og ensartede Opstillinger af Bestanden i de tre ikke ordnede Arkiver har det derfor været nødvendigt ofte at se bort fra deres nuværende Tilstand og konstruere en Ordning svarende til Ribes. Det er vel heller ikke udelukket, at en fremtidig Registratur hist og her vil kunne ændre enkelte Opførelser, men forhaabentlig vil denne foreløbige Oversigt indtil videre kunne gøre Nytte.

Af vigtigere Arkivalier, som findes i Bispearkiverne, men som dog oftest lades uomtalte i de følgende Oversigter, maa nævnes Fundatser for Stiftelser, Legater, danske Skoler osv., Dokumenter vedrørende Almueundervisningen — 1814 og reviderede Regnskaber for Kirker, Hospitaler, Skoler og Stiftelser under Stiftsøvrighedens Tilsyn, da en Redegørelse for hvert Stift over, hvad der findes af slige Sager, vilde blive alt for vidtløftig.

Sluttelig turde det maaske ikke være overflødigt at gøre opmærksom paa, at den nye Stiftsinddeling, som traadte i Kraft 1922 1. December i Henh. t. kgl. Anordning af 15. November s. A., naturligvis helt maa lades ude af Betragtning. Her er over alt kun Tale om Nørrejylland's fire gamle historiske Stifter.

I. AALBORG STIFT.

Over Bispearkivet haves der en *Reversal*, optaget 1779. Den omfatter altsaa kun Arkivet til dette Aar og er til Dels indrettet efter topografiske Principer. saa denne Afdeling af Arkivet er meget let tilgængelig.

Blandt de *efter Reversalen henlagte Sager* er der Grund til særlig at gøre opmærksom paa det vigtige topografiske Stof, der findes under Capsa B. Loc. 3. Fasc. A—O. Det er Indberetninger fra Aarene 1666, 1686—87, 1692—93 om gejstligt Gods og til Dels Kirkegods, herredsvis ordnede og bilagte med Adkomstbreve, ofte i Original fra 15.—17. Aarh. Lidt deraf er dog allerede trykt i Jydske Samlinger 2. II. S. 215 f. og 386 f. Hovedmassen er vist indgaaet i Henh. til Frederik III's Reskript 1666 25. Januar, at de, »som pro officio nyder af os enten gejstlig Gods eller Tiender, skulle være tiltænkt in originali at producere og tillige med vidimerede Kopier deraf at indlevere i Skatkammeret alle hvis Fundatser, originale Dokumenter og Adkomster, hvorefter de ved Kapellerne saavel som Kirker, Skoler og Hospitaler og dets Betjente formener at være berettiget til den Indkomst og Underhold, dennem hidtil fulgt er.« Her findes en saadan Sjøldenhed som et originalt Brev fra Jørgen Orning 1636 6. Maj, hvorved han tilsiger Præsten i Elling 2 Td. Rug, 2 Td. Byg og 4 Td. Havre til Erstatning, fordi han havde ødelagt Bondebyen Skorup; thi selv om slige Refusioner for Tiender af nedlagt Bøndergods hyppigt findes i Indberetninger om Præsters Indkomster, ogsaa med Angivelse af den forsvundne By, er et saadant Hjemmelsdokument utvivlsomt en stor Sjøldenhed.

Under Capsa B. Loc. 4. Fasc. VIII. findes en Række originale Præsteindberetninger fra 1638 til Brug for Ole Worm om Byer, Præstegaarde, Bjerge, Dale og Dysser samt antikvariske Mærkværdigheder i Sognene, nu fuldstændig trykt i Jydske Samlinger 4. I. S. 73 f.

Korrespondancen. Der findes Kopibøger over udgaaede Breve fra 1709—1841. Indkomne Breve i kronologisk Orden fra hele Stiftet c. 1600—1841.

*Indberetninger.**a. Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.*

1553. Efterretninger om Præsternes Indkomster i Kær, Hvetbo, Han, Jerslev, Børglum og Horns Herreder (alle skrevne med samme Haand) samt i Vennebjerg Herred og Købstæderne Aalborg og Hjørring (skrevne med en anden Haand). Originalerne findes i en Smalfolio, afleveret til Landsarkivet fra Aalborg Stiftsbibliotek, og Indholdet er aftrykt i Wulff: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie under Mærket C.

1555. Indberetninger med Titel: »Disse efterskrevne Præster udi Vendelbo Stift haver sig at beklage, som herefter skrevet stander, og er derfor begærendes Hjælp ud af kgl. Majestæt.« Vedføjet findes Provsternes Attester om, at der ikke er andet at klage over. Disse Indberetninger er foranledigede ved Kongebrev 1554 4. Oktbr. til samtlige Bisper og Lensmænd, der have gejstlige i Befaling¹⁾. Originalerne er i Smalfolioen fra Stiftsbiblioteket, og Teksterne er uddragsvis trykt i ovennævnte Samling af Wulff under Mærket D, naar han her fandt noget ud over Beretningerne af 1553.

1555. Beretninger for Mors og Thy (for Thy i 2 Ekspl.), vist foranledigede ved Kongebrev 1555 20. Marts²⁾, Originalerne et Bind i Folio (Nr. 418 a), fuldstændig trykt smst. af Wulff under Mærket A og B (Varianter fra 2. Thyekspl.).

1571. Beretninger for hele Stiftet, skrevet med samme Haand, men dog oftest forsynet med Præsternes egenhændige Underskrifter. Dateringen er Anno Domini 1571 circa festum Canuti for hele Samlingen, der findes i samme Foliobind (Nr. 418 a), som de lige nævnte og er udgivet smst. af Wulff under Mærket A.

1625. Indberetninger fra Provster og Præster om »hvis aarlig Indkomme, de have i visse og uvisse Rente, Korn, Kvæg, Pending, Offer og Sæd til deres Præstegaarde«. Mens de tidligere Indberetninger var givne, for at Regeringen kunde være klar over de forskellige Præstekalds Værdi for eventuelt at bøde paa Manglerne ved Sammenlægninger af Kald eller Tillæg af Kongetiender

¹⁾ Kanc. Brevb. 342—43.

²⁾ Kanc. Brevb. 374.

eller andet, var Øjemedet nu Skattepaalæg, og det mærkes paa Tønen i Indberetningerne. De er affattede i April og Begyndelsen af Maj, men fik dog ingen Betydning for Byrdernes Fordeling, thi da de jyske Bisper mødtes med de tre kongelige Kommissarier 16. Maj samme Aar, vedtog de, at hver Præst skulde give 8 Rdlr. og hver Kirke 4 Rdlr. »den rige hjælpe den fattige«, for at skaffe de 12330 Rdlr. in specie, der udkrævedes for at underholde 90 Kyradsereer. Originalerne findes i Foliobindet 418 a. og er fuldstændig udgivne af Wulff i hans Vendelbo Stift under Mærke A.

1689 Novbr. Originalindberetninger fra Præsterne i Henh. til kgl. Befaling, dateret Koldinghus 1689 2. Oktbr. om at indberette Formindskelser af gejstlige Intrader siden 1660. Disse Indberetninger giver gode Oplysninger om nedlagte Bøndergaarde, Besiddelsesforhold paa de smaa Adelsgaarde, Sandflugt m. m. og er ofte meget personligt prægede af de klagende Præster. Originalerne i Foliobindet 418 a er hidtil udgivne.

1690. Aalborg Stiftsbog. Den bestaar af et Foliobind (Nr. 419) sammenhæftede originale Indberetninger fra Præsterne og Degnene om deres Kald, indgivne i Henh. t. Reskript 1690 1. Februar.

Da lignende Indberetninger findes i alle 4 Bisperarkiver, og de over alt er affattet i nøjeste Overensstemmelse med det for dem givne Skema, skal Indholdet af dette her anføres, for at det deraf kan ses, hvilket udmærket Stof der her meddeles. Følgende Ting skulde der gøres Rede for: 1. Præster og Provster siden Reformationen. 2. Tiendeydere og Størrelsen af Korn- og Kvægtienderne. 3. Indkomster ved Højtiderne, nemlig a. Offer til de tre store Højtider. b. St. Hans Rente. c. Jule Rente. d. Paaske Rente. 4. Bygninger. a. Præstegaardene om deres Beskaffenhed, om de ere fri eller ej. b. Capacité i Grunden med alle dens tilliggende Marker og Agre, alle ved Navn specificerede for Efterkommernes Skyld. c. Præstegaardens Takst i Matriklen. d. Præstegaardenes Køb og Værdi. e. Inventarium til Præstegaardene. f. Huse, som Præstegaardene tilhøre med sin Afgift og Beskaffenhed. g. Anneksgaarde i deres Bygning, Land-

gilde, Sæd og alle tilliggende Marker og Agre saavel som Inventarium, og om de er fri for Skat eller ej. 5. Beneficier: a. Mensalia (hvad der er lagt til Præstebordet). b. Anden Tillæg, som kan agtes pro auctario stipendii (Tillæg til Lønnen). c. Legater. d. Afgift af Sædegaarde. e. Fri Ildebrand og Olden. 6. Gravamina (Klagepunkter), nemlig: a. Pension til Enken i Kaldet. b. Pension til andre. c. Tiendeydernes Formindskelse. d. Mangel paa Hø, Foder etc. Disse Indberetninger er udgivet af Wulff i Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie, men med betydelige Udeladelser, som Præsterækken, fordi Wibergs Præstehistorie da var udkommen, og det omfattende og nu for meget vigtigt ansete Stof af Marknavne, som forekommer, naar Præstegaardens, Anneksgaardens eller andet gejstligt Gods ses Del af Bymarken anføres.

1707. Indberetninger i Henh. t. Fdg. 1707 1. August om examinibus og vocation til Prædikeembedet. Ifølge denne Forordnings Artikel 11 var det Regeringens Agt at faa gennemført en Udligning af Præsteembedernes Indkomster til Hjælp for de sletteste Kald, »paa det alle de, som forrette Gudstjeneste, kunde have at leve af og ej skulle gøre deres Embede med Suk og Graad«. Der er bevaret originale Indberetninger fra Præsterne i alle Stiftets Herreder (Pk. Nr. 421) undtagen Børglum, dog ret summariske, da det blot gælder om at forklare Indkomsternes ringe Størrelse, ikke at bevise Adkomsterne til dem. f. Eks. Kollerup-Skræm. »Uvisse Offer og andre Akcidentier i denne skarpe, sandflugtige Egn, som mestendelen bebos af fattige, betrængte Folk, falder slet og ringe, thi i Skræm Sogn ere nogle Aar ingen Brudefolk og faa Børn, og over mange døde begæres ingen Ligprædiken for Armodis Skyld, saa det kan anses for 10 Sl. Dlr.«

1768. Indberetninger i Henh. t. Fdg. 1768 14. Maj om Ekstrapaabud af gejstlige og verdslige Betjentes Gage og anden Embedsindkomst. Der krævedes skriftlig og saa nøje Angivelse »som de, naar forlanges, edelig kunde bekræftes«, men de Opgivelser, der her foreligger fra gejstlige i videste Forstand i Aalborg Stift, er dog saare kortfattede, ofte blot med Angivelse af Indtægters og Udgifters Sum (Pk. Nr. 420), f. Eks. Skoleholderen og Bede-

manden i Thisted: Indkomst 40 Rdlr., Udgift 68, Underskud 28 Rdlr, men han gør dog nærmere Rede for dette bedrøvelige Resultat.

1801. Indberetninger i Henh. t. Kancellipromemoria 1801 8. Aug. Kancelliet krævede nøjagtig Efterretning om hvert Præstekalds aarlige uvisse og visse Indkomster, og det føjes beroligende til »hvorved ikke haves mindste Hensigt til at foranledige nogen Forandring i Gejstlighedens Embedsindkomster eller nogen Forhøjelse af dens Afgifter«. Der foreligger her specificerede Opgivelser af Kaldenes forskellige Indkomster samt Oplysninger om Kaldsret og Kirkeejere, for nogle Herreder i Original fra Præsterne, for andre i Afskrift gennem Provsterne. (Pk. Nr. 421).

1813. Indberetninger om Sognepræsternes Indkomster i Aaret 1812 i Henh. t. Kancelliskr. 1813 3. April, hvorved der krævedes nøjagtige Oplysninger om Tiendernes Beløb, beneficeret Gods og Præstegaardes Indbringende, Offer og Akcidenser. Der haves Originaler fra Vendsyssel og provstivis affattede for Ty og Mors. (Pk. 421).

b. *Statistiske Indberetninger om Sognene.*

I den foran omtalte Smalfolio, afleveret fra Stiftsbiblioteket, findes indhæftet originale Præsteindberetninger fra 1568 og 1599, desværre paa en meget lidt overskuelig Maade, idet de er knækkede og sammenlagte for uden Hensyn til deres Størrelse at føje sig efter Bogens Format.

Indberetningerne fra 1568 er indsendt i Henh. til Kongebrev af 26. Juni s. A.¹⁾ til Superintendenterne om straks at lade Herredsprovsterne optage Registre over Sognene med Angivelse af deres Navne, deri liggende Herregaarde og deres Ejere, Tallet paa Bøndergaarde, Bol og Gadehuse i hvert Sogn og disses Ejere. Her haves altsaa et første Rangs statistisk Materiale, hvor man endda ofte finder Bøndernes Navne medtaget. Det er allerede tildels udnyttet af Molbech i Historisk Tidsskrift 2. III. S. 535, idet han meddeler 1) herredsviis sammendragne Oversigter over Fordelingen af Gaarde, Boel og Huse mellem Kronen og Adelen.

¹⁾ Kanc. Brevb. S. 344.

2) Summer paa Gaarde, Boel og Huse til de kgl. Forleninger og til de adelige Hovedgaarde. Dertil føjer Wulff i Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie S. 199 ff. Navne paa de indberettede Herregaarde med deres Ejere samt Godsets Fordeling, men for en Sognehistoriker er der endnu værdifulde Enkeltoplysninger at hente.

Indberetningerne 1599 er utvivlsomt fremkomne ved et Brev fra Kansler Chr. Friis. I Ribe Bispearkiv findes nemlig et Brev, dateret 17. Juli 1599, fra Kansleren til Bisp Peder Hegelund, i hvilket han kræver Indberetninger om Herreder, Birker og Sogne samt om, hvormange Decimanter der var i hvert Sogn, »dog ikke beregnet Gadehusmænd, men de der sidder for Gaarde«, og deres Fordeling mellem Kronen og Adelen. Da de her omtalte ganske svarer til det forlangte og er affattede efter Juli, er der saaledes al Grund til at tro, at de er blevet til som Følge af et tilsvarende Brev til Bispen over Vendelbo Stift.

Disse Indberetninger er noget mere summariske end de ældre, men de har Betydning ved de Oplysninger, man faar om Brugenes Antal gennem Decimanttallene. Som oftest er det originale Indberetninger fra Præsterne, men for Revs Herred er det en fælles Beretning for alle Sognene med een Haand, dateret Ydby Kirke 5. Septbr. og underskrevet af Herredets Præster. Molbech har ogsaa benyttet disse smst. i Historisk Tidsskrift og meddelt herredsvis sammendragne Oversigter over Gaarde og Boel samt Decimanterne og hvormange af dem, der hørte Kronen til. Senere er de gennemgaaet af Chr. Thorsen (H. T. 8. IV. S. 190 ff.), der navnlig har undersøgt Forholdet mellem Tal paa Jordebrug og Decimanter.

Lettere at bruge end Originalerne er dog »Ekstrakt af Aalborg Stifts Jordebog, hvorudi er specificeret, hvormange Herreder, Sogne, Helgaarde, Halvgaarde, Boel der findes, og hvem de da tilhørte«, et Haandskrift, som er indhæftet i samme Smalfolio som Originalerne.

Hermed er ikke udtømt, hvad der findes i dette mærkelige Bind, thi der er endnu en gejstlig Jordebog over Hundborg Herred, som ikke er udgivet, Optegnelser af Biskop Chrysostomus

om Præsternes Bogsamlinger ca. 1550 samt »Register over alt Viborg Stift paa alle Sognepræsters og Kapellaners Klage paa deres aarlige Rente og Underholdnings Vegne, som vi Otte Krumpen, Ridder, og Kjeld Juel, Superintendent udi Viborg Stift, efter kgl. Majestæts vor naadige Herres Skrivelse og Befaling haver hver besynderlig forhørt og antegnet.« Derefter følger dog kun Forslag af 1555 til Forbedring af Ørslev Kloster, Grinderslev Kloster, Vive-Ove-Valsgaard og Rostrup-Arden Sognekald.

c. *Andre Indberetninger*: om Kirkerne 1801 og 1813 (Pk. 421).

Iblandt Aalborg Bisparkivs *diverse Sager* kan noteres *Vita-protokoller* 1683—1871 6 Bd., *Edsbøger* 1673—1860 2 Bd. *Visitats-protokol* 1822—32 1 Bd. *Gejstlige Skiftebreve* 1670—1774 13 Pk. En saadan Samling Skiftebreve findes ellers ikke i Bisparkiverne, idet de gejstlige Skifter —1812 skal søges i Herredsprovstiernes Skifteprotokoller, men i Aalborg Stift fandtes et særligt Embede, den gejstlige Skifteskriver, paa hvilket Jørgen Jockumsen 1669 26. Juli fik kgl. Konfirmation (Aalborg Bisparkiv 418 a Bl. 37 i Bindets Slutning). *Herredsvis ordnede Kirkeregnskaber* med Bilag ca. 1667—1821 25 Pk.

Landemodeprotokoller 1673—1842 2 Bd., hvortil slutter sig en Række Landemodesager 1600—1842, sammenhæftede i Bind, hvori in originali findes alle Kongebreve, Forordninger og andre Dokumenter, som er blevet publicerede paa Landemodet og indeholder en Fylde af Bidrag til Stiftets Historie.

Tamperretsprotokoller 1688—1797 2 Bd.

II. VIBORG STIFT.

Over Viborg Bisparkiv haves følgende *Reversaler*: 1) Hovedreversal —1776, 2) Supplementsreversal —1818, 3) Ny Supplementsreversal ca. 1805—45, 4) Reversalfortsættelse —1859. Af disse er naturligvis Hovedreversalen den vigtigste, og den er tilmed fortræffeligt tilrettelagt for topografiske Studier, da Herrederne for alle dertil egnede Sagers Vedkommende er lagt til Grund for Inddelingen. Indenfor Herredet kommer først en For-

tegnelse over Sager vedrørende dette i Almindelighed og derefter de enkelte Pastorater.

Korrespondancen. 1) Kollegialkopibøger (Udgaede Breve til Kollegierne) 1771—1836. 2) Almindelige Kopibøger 1682—1835. 3) Indkomne Breve fra Provster, Præster og andre 1660—1840.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.*

Herredsbøger 1649—51 er i Behold fra Slet, Rinds og Helsum Herreder. De er muligvis blevet til i Henh. t. Reskript 1648 7. December til Bisperne om at fremskaffe en Specifikation over Præsternes visse Indkomster, Tiender og Avl til deres Præstegaarde. De gør for hvert Pastorat først Rede for Kirkernes Indkomster, Ornamente, Messeklæder og Bøger og derefter for Præsternes Indkomster af Tiender (for de to førstnævnte Herreders Vedkommende med Angivelse af Tiendeydernes Navne og hver Gaards Præstation i Traver og Kærve eller i Skæppen) og af Præstegaarden med Opgivelse af dens Jorder med Agrenes Navne.

Stiftsbogen over de gejstlige Embeder 1690 2 Bd. bestaar af Beretninger, affattede i Henh. til Reskriptet af 1. Febr. s. A. efter det Skema, der er meddelt under Aalborg Stift. De er herredsvist indførte med samme Haand, til Tider vistnok Provstens, men for hvert Embede forsynet med Indehaverens egenhændige Underskrift. En Liste over Provsterne indleder hvert Herred. Da Beretningerne i øvrigt er affattede efter det kendte Skema, er deres Indhold ikke forskelligt fra de tilsvarende fra Aalborg Stift, men Mængden af citerede Dokumenter overgaar sikkert langt, hvad der haves andet Steds fra. Dog bør det bemærkes, at Originalerne til en stor Del af dem findes i Bispearkivet, henlagt efter Hovedreversalen, og selv om Stiftsbogen er et for sin Tid ualmindelig omhyggeligt Arbejde, kan dens Gengivelser kun være vejledende, og de faar først selvstændig Betydning, hvor Originalerne er gaaet tabt.

b. *Statistiske Indberetninger om Sognene.*

Blandt Sager henlagte efter Hovedreversalen findes et rigt statistisk topografisk Materiale i originale Præsteindberetninger.

fordelte efter Herreder og anbragte i den Del af vedkommende Herreds Pakke, som hedder »Herredet i Almindelighed«.

1647 Maj—Juni indsendtes Indberetninger med »Fortegnelse paa Kirkerne i Sognene, Leengaaarde, Herregaarde, Begravelsesmonumenter i Kirkerne og Jus patronatus«.

1651 maatte Præsterne sende Fortegnelser over hele og halve Gaarde, Boel og Tiendeydere. Foruden dette statistiske Stof er der samtidig et betydeligt Navnestof, fordi de allerfleste Beretninger foruden Godsejernes Navne tillige giver deres Bønders Navne, for Vive-Ove-Valsgaard Pastorat i Hindsted Herred meddeles endog, hvad hver Bonde ydede i Tiendekorn i Traver og Kærve. I Tostrup-Roum og Ulbjærg-Lynderup i Rinds Herred synes Delingen i hele og halve Gaarde at have voldt Præsterne nogen Vanskelighed, idet man der inddelte Gaardene efter deres Favnamaal i Marken, velsagtens efter hvad der ved Rebning maatte tilkomme enhver Gaard. Det hedder saaledes: »Disse velb. Niels Parsbergs Tjenere til Lynderupgaard er ikke regnede for hele eller halve Gaarde i Niels Parsbergs Jordebog, men ikkuns for 20½ Feiring¹⁾, beregnet til hver Feiring 6 Favne Jord. Ved Trolstrup By hedder det dog: »thi der i Byen gør 6 Favne ½ Gaard og 12 Favne 1 hel Gaard«.

1657 ved Reskript af 27. Oktbr.²⁾ forlangtes der til Kanceliet en Fortegnelse »paa efterskrevne Manér, nemlig: Udi N. Herred er N. Sogne, ere N. Herregaarde og N. hele Gaarde, N. halve Gaarde, N. Boel og Fjerdingsgaarde. Deraf tilkommer kgl. Majst. og Kronen saa mange og Adelen saa mange hele Gaarde, saa mange halve, saa mange Bole og saa mange Huse«. I hvert Fald for Viborg Stifts Vedkommende synes der at have været dobbelt Anledning til at fremskaffe saadanne Indberetninger, da lignende ogsaa krævedes af Svenskerne, som da holdt det meste af Jylland besat. Præsten for Bælum og Solbjærg i Hellum Herred skriver saaledes paa sin Indberetning »efter voris ærværdige Biskops Skrivelse paa Generalmajor Bødtkers Vegne«. Atter her er der over alt bevaret originale Indberetninger fra Præsterne, oftest

¹⁾ Fjerdings.

²⁾ Rørdam: Kirkelove III S. 403.

affattede i Oktbr.-Novbr. Maaneder, og de indeholder ligesom de forrige som Regel ogsaa Bøndernes Navne. En Plovberegning dukker her hyppigt frem, men er dog næppe Vidnesbyrd om en saadan Taksationsmaade som den gamle sønderjydske, da dens Brug synes foranlediget af Svenskerne baade nu og under Tørstenson-Fejden. Lem-Vejby Præst i Rødding Herred skriver nemlig saaledes: »Anno 1644, da Svensken sig Landet havde bemægtiget, var Lem By takseret for halvanden Plov«. 1 Plov ses ellers at svare til en Helgaard, og Beregningen hænger sammen med Hoveriet, da Nørbeg-Sønderbeg-Læsten Præst beretter, »hvilke der skal holdes og regnes for hele, halve eller Fjerdings Gaarde, eller hvormange der er om at udrede en fuld Plov til deres Husbonders Arbejde at gøre, ved jeg ikke Beskeden paa«.

Ganske undtagelsesvis er af Præsten i Brøndum-Hvidbjærg i Salling Boel brugt for Gaard, idet han deler alle Brug i 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ og $\frac{3}{8}$ Boel, men ogsaa her genfinder man den fra Indberetningerne i 1651 kendte Inddeling af Gaardene efter Favne Jord, saaledes var i Skibsted i Hellum Herred 8 Favns Gaarde Helgaarde, og i Terndrup var der 5 5-Favnsгарde og 5 $3\frac{1}{2}$ -Favns Gaarde.

1663 Indberetninger fra Præsterne om Sogne, Herregaarde og Bøndergaarde (hele, halve og Boel). De var allerede indkrævede ved et Skatkammerbrev af 1661 31. Maj, men indgik først efter en Rykkerskrivelse 1663 7. Novbr. (Dr. Peder Schavenii Brev ang. den anbefalede Designation paa Sogne, Herregaarde, Bøndergaarde og Huse i Viborg Stift). I Sammenligning med de ældre er de af ringere Værd, de oplyser vel oftest Gaardtallet og Ejendomsfordelingen mellem Krone og Adel, men er dog meget summarisk affattede, Bøndernes Navne er saaledes næsten aldrig aldrig medtagne. I Tid er vi ogsaa nu saa tæt ved de første Hartkornsmatrikler, at disse Lister allerede af den Grund maa være af mindre Betydning. En let Oversigt over det Materiale, denne Række Indberetninger rummer, har man i Genparten af den Indberetning, som udarbejdedes paa Grundlag af dem og indsendtes til Rentekammeret (Hovedreversal Litr. N. Nr. 2).

1674 Indberetninger om Jura patronatus, Præsters og Deg-

nes Navne samt om Kirkernes økonomiske Tilstand med Angivelse af Landgilde, Tiender og andre Indtægter og de ordinære Udgifter. De er rimeligvis foranledigede ved Skatkammerets Missive 1674 12. Januar om at indgive Underretning om Jura patronatus. De har mest Betydning for deres Oplysninger om Kirkerne, men da den kun lidt yngre Stiftsbog er saa meget lettere tilgængelig og langt fyldigere i sin Meddelelser, vil man kun undtagelsesvis faa Brug for dem.

1676 Indberetninger om de Personer paa Landet, der skulde svare Familieskat eller Konsumtion. De giver Oplysninger af nogen Værdi om Familier udenfor Bondestanden paa Landet.

Med disse slutter Rækken af ensartede Indberetninger fordelt rundt om i Herredspakkerne.

1754 Indberetninger til L. Thura. I en Skrivelse, dateret Aalborg 1754 28. Febr., til Biskoppen meddeler Hofbygmesteren, at Kongen har paalagt ham at udarbejde et Atlas Danicæ, og han ønskede i den Anledning fra Præsterne Indberetninger 1) om alle Mærkværdigheder i Kirkerne i Retning af Antikviteter, Begravelser, Indskrifter og Inventar, 2) Landsbyernes Navne, 3) og om muligt disses Oprindelse, 4) Hospitaler og Stiftelser, 5) Herregaarde med Inskriptioner, Historie og Bygninger, 6) hedenske Monumenter, Altre, Begravelser eller deslige, »hvad samme af den gemene Mand kaldes, og hvad den gemene Tradition eller Historie derom melder«. De originale Indberetninger er her ikke i Behold, der haves kun en Afskrift af Præsternes Beretninger, helt igennem med samme Haand. Det indsamlede Stof er allerede benyttet i Pontoppidans Danske Atlas, idet en Del af Noterne under Landsbyernes Beskrivelse øjensynlig har disse Indberetninger til Kilde, men en Topograf vil dog altid gøre vel i at undersøge, om tidligere Benyttede helt har udtømt dette Materiale.

Iblandt Viborg Bispearkivs *diverse Sager* findes følgende meget brugte Protokoller: *Vitaprotokol* 1771—1832 1 Bd., *Edsbog* 1726—1826 1 Bd., Protokoller med Kopier af *Kaldsbreve* 1670—1719, 1726—1833 6 Bd. og endelig er der *Stiftsbogen over Kirkerne* 1678—81. Den er indrettet af Biskop Søren Glud i Henh.

t. Kirkeordinansen Fol. 81 og Kristian IVs Reces I.—IV.—18. for at faa en paalidelig Oversigt over Kirkernes økonomiske Stilling. Den giver for hvert Sogn Oplysning om Antal af hele og halve Gaarde og Boel, Kirkens Indkomster af Tiende og Landgilde af Jordegods, om Forekomsten af Kirkelader m. v., alt meget udførligt udredet og med Henvisning til Fæstebreve og Adkomster, hvoraf en Del Genpartier findes indført bag i Bogen. Desuden er der ogsaa Specifikationer over Kirkernes ordinære aarlige Udgifter, saaledes at Stiftsovrigheden derved kunde vide fuld Besked om hver Kirkes Forhold. Af en Fortegnelse over de Kilder, der er anvendt ved Udarbejdelsen, fremgaar det, at man er skredet til Værket med en for den Tid ualmindelig Grundighed. Alle Kirke-regnskabsbøger samt Kirkernes Jordebog 1662 var blevet undersøgt, endvidere »andre gamle Dokumenter, nemlig Fundatser, Kongebreve, Gavebreve, Tingsvindner, Domme, Skøder, Lavhævder, Vidisser og Sognevindner etc., som enten i Stiftskisten ere forefundne eller ved Kirkeregnskabs-Forhør eller og paa andre Tider siden Aar 1674 efter utallige derom tilførn til vedkommende givne mundtlige og skriftlige Paamindelser og Formaninger fra et eller andet Sted hid indtil ere indkomne, enten in originali eller Kopier og nu tillige med forberørte indkomne gamle Kirkebøger [Kirkeregnskabsbøger] udi Stiftskisten ethvert udi sit Herreds Skuffe er henlagt.«

En stor Del af de paaberaabte Dokumenter er ogsaa endnu i Behold og meget let tilgængelige efter Hovedreversalen, saa man gør vel i at sikre sig, at et Dokument, man har Brug for, ikke eksisterer i Original, inden man nøjes med Kopien i Stiftsbogen. Sluttelig findes bag i Bogen den Liste over Tingsteder og -Dage, der er udgivet i Jydske Samlinger 4. III. S. 383 f., saa Stiftsbogen over Kirkerne rummer et langt mere omfattende og topografisk vigtigt Stof, end man efter Titelen skulde tro.

Landemodeprotokoller 1676—1821 2 Bd.

Tamperretsprotokol 1717—1797 1 Bd.

Af *Domkapitlets Sager* bør nævnes en Jordebog over dets Gods 1625 samt de Masser af Arkivalier, der findes om Læsø og andre Besiddelser, for en stor Del henlagt efter Hovedreversalen.

3. AARHUS STIFT.

10 *Reversaler* 1689—1845. Af disse omfatter den ældste alt, hvad Arkivet rummede op til dens Afslutningsaar 1689, mens de følgende hver strækker sig over en Bisp Embedstid og optegner Tilvæksten i hans Tid. Den første var saa udmærket anlagt, at de følgende i alt væsentligt har kunnet nøjes med dens Gruppering af Arkivalierne, hvorfor Arkivet er let at benytte, skønt Ordningen her er mere kronologisk og saglig end topografisk som i de andre Bispearkiver.

Da *den indkomne Korrespondance* i høj Grad er omlagt efter Reversalerne, er Journalerne ikke af videre Betydning, men *Kopibøgerne* over Biskoppens og Stiftøvrighedens udgaaede Skrivelser har naturligvis stor Værdi. Der haves Kopibøger 1751—1846 og Stiftøvrighedskorrespondance, som ikke er indordnet under Reversalerne, fra 1670—1805.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.* Aarhus Bispearkiv besidder her den mest fuldkomne Række af Herredsbøger, noget Bispearkiv kan opvise.

Herredsbøgerne 1660—61 synes ikke affattede efter noget givet Skema, men indeholder dog som Regel en Præsterække fra Reformationen for hvert Sogn, Oplysninger om Præstegaarden og andet Kaldet tilhørende Jordegods, undertiden med Opgivelse af Tilliggendet i Bymarken med Agernavne, Tal paa hele, halve Gaarde og Boel samt Decimanter i Sognet, Kopier af Hjemmelsdokumenter, Oplysninger om Kirken og dens Indkomster, Herregaarde i Sognet, og endelig Opgivelser om Degnens Bolig og Løn. Indberetningerne er samlede i Kwartbind, et for hvert Herred.

Herredsbøgerne 1690 er affattede i Overensstemmelse med Reskriptet af 1. Febr. s. A. efter det under Aalborg Stift meddelte Skema og bestaar af originale Indberetninger samlede i Foliohæfter, et for hvert Herredsprovsti og indledet med en Provsterække.

Herredsbøgerne 1772 affattedes i Henh. t. et Reskript af 14. Maj s. A. til Biskoppen over Aarhus Stift, der havde forestillet, at Herredsbøgerne fra 1690 nu var uefterrettelige. De skulde indrettes ganske i Overensstemmelse med Skemaet for disse og fremstilles i to Eksemplarer, det ene til Forvaring i Stiftskisten, det andet til Indsendelse til Kancelliet. I Lighed med den ældre Række er de meget omhyggeligt anlagte, og da de viste, at der endnu ude i Præstegaardene forvaredes mangfoldige gamle Dokumenter, som dér var udsat for at gaa til Grunde, fik Præsterne ved Foraarslandemødet 1774 Ordre til inden Juli Maanedes Udgang at indsende alle Originaler og gyldige Bevisligheder til Stiftsøvrigheden med en rigtig Genpart til Bekræftelse af denne, derefter skulde »enten Genparten eller, som holdes sikrest, Originalen« indlægges til Forvaring »udi den i Aarhus Domkapitel værende Stiftskiste« og det andet tilbageleveres.

Det er blevet Anledning til, at der under Reversal V. Pag. 104. Nr. 23. findes en Mængde ærværdige Dokumenter af langt højere Ælde end Reversalen, de er henlagt efter. De er herredsvist fordelt, det ældste er fra 1499 og Hovedmassen fra 16. og 17. Aarh.

Stiftsbogen 1830. Kort efter at P. H. Mønster var blevet Biskop i Aarhus, udsendte han 1830 19. Maj Cirkulærskrivelse til Provsterne i sit Stift om Indrettelsen af en ny Stiftsbog. Besvarelserne skulde være inden Midten eller senest Slutningen af Juni Maaned og omfatte 18 Punkter, nemlig 1) Herred. 2) Pastorat. 3) Sogne. 4) Byer og Steder. 5) Forklaring paa Lodsejerne i enhver By og deres Hartkorn. 6) Præsternes Tiender af enhver Slags, opgivet for hver By og Sted. 7) Samlet Tiendeindkomst. 8) Jordernes Beskaffenhed i Sognene og deres Driftsmaade. 9) Præstegaardene og deres Beskaffenhed. 10) Deres Jorder og Driftsmaade samt Afskrift af alle Adkomst- og Hjemmelsdokumenter. 11) Anneks- og Mensalgaarde behandlede paa lignende Maade. 12) Forklaring over Skatter, Afgifter og Byrder. 13) Højtidsoffer og Akcidenser. 14) Refusioner, Naturalpræstationer, Legater med Afskrift af Hjemmelsdokumenterne. 15) Fattigvæsenet. 16) Legater og Donationer med Adkomstdokumenter. 17) Kirken eller Kirkerne med Oplysning om Ejendoms- og Kaldsret, deres

Vedligeholdelse, Tilliggende og Indkomster. 18) »Dersom nogen særdeles Mærkværdighed maatte finde Sted ved Pastoratet, være sig i historisk, statistisk, antikvarisk eller hvilken som helst anden Henseende, bedes den meddelt«.

Allerede 31. Juli s. A. døde Biskop Mønster, og en færdig Stiftsbog kom der aldrig ud af Indsamlingen, kun Materialet der-til haves i Præsternes originale Indberetninger, dog er Bjerre og Hatting Herreder slet ikke repræsenterede, og enkelte Sogne kan mangle i andre Herreder. Værdien af disse Indberetninger er noget forskellig efter den Interesse, Præsterne har vist Foretagendet, men alt i alt giver de dog et ikke uvigtigt Bidrag til Belysning af Forholdene paa Landet i Aarhus Stift for snart 100 Aar siden.

Foruden Herredsboerne findes der i Aarhus Bispearkiv følgende Indberetninger om Gejstlighedens økonomiske Forhold: Indberetninger om Degneembederne 1691 (Rev. II. Fol. 33. Litr. F. Nr. 7 a.).

Indberetninger om Præsteembedernes Beskaffenhed i Henh. t. Fdg. 1707 1. Aug. om examinibus og vocation, Art. 11.

1) Præsternes originale Indberetninger. (Smst. Nr. 3).

2) Koncept til Stiftsovrighedens Indberetning til Kancelliet paa Grundlag af Originalerne. (Smst. Nr. 4).

Andre Indberetninger om Gejstlighedens Indkomster haves fra

1714 (Rev. III. Pag. 165. Nr. 2).

1749 (Rev. IV. Fol. 90. Nr. 5).

1757 (Rev. IV. Fol. 91. Nr. 14).

1768, 1770 (Rev. V. Pag. 112. Nr. 30).

1801 (Rev. VII. Fol. 325. Nr. 32).

1805—39 Indberetninger om ledige Embeder 2 Bd.

b. *Andre Indberetninger.* Indberetninger fra Gejstligheden om Caffedrikken blandt Almuen paa Landet i Flg. Kancelliets Brev 1783 29. Marts.

Blandt Aarhus Bispearkivs *diverse Sager* skal blot nævnes: *Vitaprotokol 1785—1842* 1 Bd., *Edsbøger* (Fortegnelser over Provster, Præster og Degne) 1645—1815 2 Bd., Protokoller med

Kopier af *Kaldsbreve* 1645—1846 13 Bd., Visitatsprotokoller og -Beretninger 1791—1844 2 Bd. 5 Pk. En *Stiftsbog over Kirkerne* haves kun fra Dronningborg Len (Rev. I. Fol. 90. Nr. 30). Den meddeler deres ordinære Indtægter og Udgifter samt Inventar, men er dog ikke nær saa omfattende og grundigt et Arbejde som den Viborgske, da den blot er lavet paa Grundlag af en Gennemgang af Kirkeregnskaberne 1646—47. *Folketællingslister for Aarhus Stift* 1787 (Rev. VI. Fol. 137. Nr. 19).

Landemodeprotokoller 1647—1776 2 Bd.

Tamperretsprotokoller 1692—1798 2 Bd.

4. RIBE STIFT.

De vigtigste *Reversaler* er Registratur Nr. 7, der er optaget 1774 og omfatter hele Bisparkivet op til dette Aar, og Registratur Nr. 8, dens Fortsættelse 1775—91. Alle Sager, hvis Natur gjorde det muligt, er dér indordnede efter topografiske Hensyn omtrent som i Viborg Hovedreversal, men dog ikke fuldt saa overskueligt og gennemført. Foruden disse Hovedregistraturer findes der adskillige andre, som oftest kun Underregistraturer, der yder nøjere Specifikationer til visse Grupper, hvis Plads i Ordningen er bestemt af Nr. 7 og 8.

Korrespondancen. Kopibøger over udgaaede Breve 1652—64, 1731—1843. Bispens Journaler 1793—1841 betyder ikke stort for Benytteren, fordi de indkomne Breve, bortset fra de meget gamle (1569—1699), er ordnede efter de Kollegier, hvorfra de er komne, eller efter de Herreds- og senere Amtsprovstier, hvorfra de hidrører, saa at det ofte er lettere at finde dem i Pakkerne end i de alt omfattende Journaler. Lidt mere Betydning har Stiftsøvrighedsjournalerne 1791—1842, da det meste af den til dem svarende Korrespondance blot er ordnet efter Journalnumre.

Indberetninger.

a. *Om de gejstlige Embeders Beskaffenhed.* Herredsbøger haves kun fra 1649 og 1690. Den første Række er affattet i Henh. t. Reskript 1648 7. December og indeholder Indberetninger fra Præsterne om deres Tiende, Præstegaardenes Udsæd og Avl, deres Offer og andre Indtægter med Bemærkninger om Tilstanden,

undertiden ret brede. Fra Nørvang Herred er der saaledes et betydeligt topografisk Stof med Gaardtal og Byers og Enstegaardes Navne. Herredsbøger 1649 mangler for Holmans, Jerlev-Slavs, Malt og Skads Herreder. Den anden Række er blevet til i Henh. t. Reskriptet 1690 1. Febr. efter det kendte Skema og behøver saaledes ikke nøjere Omtale (se Aalborg Stift). De forekommer ofte i 2 tilsyneladende lige originale Eksemplarer, men mangler ganske for Anst. Gram, Gørding, Kalslund, Frøs, Skads, Vandfuld, V. og Ø. Horne Herreder.

Af andre Indberetninger om Præsternes Indkomster haves 1688 i Anledning af Paabud om Defensionsskat.

1707—08 i Henh. t. Fdg. 1707 1. Aug. om examinibus og vocation, Art. 11.

1714 i Henh. t. Fdg. 1714 21. April om Krigsstyr.

1731—44 i Henh. t. Fdg. 1731 30. Novbr. om, at der ved Vakance skulde indsendes Beretning om Embederne.

1768. Se ad Reg. Nr. 7. Capsa 63 Pk. 58 p. A. i B.

1799 i Henh. t. Bispekrivelse 11.—13. Novbr. s. A.

1801—03 i Henh. t. Kancelliskrivelse 1801 8. Aug., ogsaa med Indberetninger om Kirkeejere.

b. Foruden Indberetningerne om de gejstlige Embeders Beskaffenhed haves der i dette Bispearkiv et meget stort Materiale i Retning af Indberetninger, dels *Betænkninger og Indberetninger i specielle Anledninger*, saaledes 1794, 1798—1809 om beneficeret Gods og Kirkeejere, 1794—95, 1813 om Fundatser, 1798—1806 om Skolevæsen og Degneboliger, 1811—12 om Skolelærernes Undervisning, 1816 om Skolevæsenets Organisation; dels ordinære *aarlige Indberetninger* fra Provsterne, hvoriblandt kan mærkes Konduitelister 1793—1840, aarlige Indberetninger i Henh. t. Reskr. 1804 28. Decbr. § 2. 1805—40, men det maa samtidig erindres, at Indberetninger af forskellig Slags fra ældre Tid er registrerede og indordnede efter Registraturerne Nr. 7 og 8 i Gruppen Miscellanea, Capsa 63, hvorfor enhver Bruger af Ribe Bispearkiv vil gøre vel i ogsaa at gennemgaa denne Afdeling foruden de Partier af Arkivet, som direkte angaar det behandlede Æmne, da han dér ofte vil kunne finde baade Indberetninger og

diverse Sager, som efter deres Natur ikke har kunnet anbringes i nogen af de andre Skuffer, hvori Arkivet ellers er fordelt, og som dog kan være af stor Betydning, f. Eks. Fortegnelse over Kirkeejere 1726—74 (ad Registratur Nr. 7. Capsa 63. Pk. 25 og 86 p. A. i B.), Stiftsbøger (herom senere), Ansøgninger om Præste- og Degnekald, Sager vedrørende Stiftets Skolevæsen m. m.

Iblandt Ribe Bispearkivs *diverse Sager* bør fremhæves *Vita-protokoller* 1731—1841 2 Bd., *Edsbøger* 1643—1768 2 Bd., *Visi-tatsprotokoller* 1809—33 4 Bd. »*Stigts Register*« ca. 1599 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 1. Nr. 1). Dette Register indeholder for hvert Sogn en summarisk Fortegnelse over Decimanter, en Op-gørelse af Antallet paa Helgaarde, Halvgaarde og Boel, fordelt paa Kronen, Adelen og Gejstligheden. Det oplyses ikke, hvem de adelige Godsejere er, mens der gøres Rede for de forskellige gejstlige Ejere (Sognekirken, Domkapitlet, Hospitaler o. s. v.). Selvejerne finder man ikke beregnede for sig, de er altid anført blandt Kronens Gaarde. Bogen synes at være en Kladde, forfattet paa Grundlag af et ældre Register og gennemrettet af en anden Haand end den, der har skrevet Teksten. For nogle Sognes Vedkommende henvises blot til »den store Bog«, saaledes ved Sevel: »Her skal indskrives 10 Linier af den store Bog«. Dette Register er utvivlsomt affattet i Henh. t. det under Aalborg Stift nævnte Brev af 1599 17. Juli fra Kansler Chr. Friis til Bispen i Ribe, og Indholdet svarer ganske til de samtidige Indberetninger fra Aalborg Stift. (Se iøvrigt Chr. Thorsen: *Smaa Bidrag til Belysning af Ejendomsforholdene i Slutningen af det 16. Aarh. Historisk Tidsskrift* 8. IV. S. 183).

Sogneregister for Ribe Stifts sønderjydske Herreder 1599 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 1. Nr. 2) indeholder for Herrederne Kalslund, Frøs, Gram, Rangstrup, Møgeltonder, Højer og Lø Be-retninger om Sogdenes Decimantal, Jordbrugernes Navne, Gaar-denes Størrelse angivet i Ottinger Jord, og Navnene paa Husbon-derne, altsaa langt mere detaillerede Oplysninger, end Stiftsregi-stret giver. Nogle af Fortegnelserne er underskrevet af Sogne-præsterne og dateret September 1599, saa der er al Grund til at

tro, at vi her har de originale Indberetninger i Henh. t. Kanslerens nysnævnte Brev, og da der er væsentlig Overensstemmelse mellem Sogneregistrets Hovedsummer og de Tal, der for de sønderjydske Herreders Vedkommende findes i Stiftsregistret, er det tillige rimeligt, at »Den store Bog«, som været Forlæggert for den, er de nu desværre tabte Indberetninger af samme Slags for de norrøjydske Herreder.

Fortegnelse over Ribe Stifts Sysler, Herreder, Sogne, Præster og Herregaarde med Ejere ca. 1668 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 6. Pk. 83 p. A. i B.). Denne Bog giver en god Oversigt paa det angivne Tidspunkt og fører tillige Præsternes og Herremændenes Navne ca. 40 Aar frem i Tiden. Den indeholder desuden en Fortegnelse over ordinerede Præster 1650—82.

Ribe Stifts Amter, Sysler, Herreder, Patroner, Sogne og Præster 1717 (ad Reg. Nr. 7. Capsa 63. Pk. 82 p. A. i B.). Denne Bog indeholder en Opgørelse paa Tallet af Kirker og Præster, herredsvise affattede Fortegnelser over Patroner (denne Rubrik dog ofte udfyldt), Sognepræster og Herregaarde samt Angivelser af Kirkers og Præsters Expenses.

Landemodeprotokoller 1635—64, 1674—1854 7 Bd.

Tamperretsprotokol 1772—1798 1 Bd.

Domkapitlets Arkiv. Pergamenter 1578—1655. Ribe Kapitels Tegnebog 1538—1675 (af Kinch kaldet Kapitlets Divisionsprotokol), Adkomster og Retsdokumenter 1503—1667. Ribe Kapitels Jordebog 1669. Foruden disse Kapitlets fælles Sager er der ogsaa bevaret Sager fra enkelte Prælaturer, saaledes Arkidiakonater (omfattende Kirkerne i Tørninglen, Lø, Tønder og Højer Herreder med Møgeltønder og Ballum), Dekanater (Varde Syssels Kirker) og Domprovstiet (Hardsyssels Kirker, særlig oplysende er her Hardsyssels Provstis Jordebog 1655 med Angivelse af Kirkernes Jordegods, Indkomster og visse Udgifter).

Regnskaber. For Købstadkirkerne findes der betydelige Rækker af reviderede Regnskaber, til Dels med Bilag, og for Landsbykirkernes Vedkommende er der følgende betydeligere Grupper: Arkidiakonaternes for sønderjydske Kirker 1554—1863 og Jelling

Syssels Kirker 1676/77—85/86. Desuden haves der Regnskaber for Hospitaler, latinske Skoler (bl. a. Ribe 1596—1807, dog med Lakuner) og danske Skoler.

INGTYPENS UDVIKLING I GEOGRAFISKE NAVNE OG SLÆGTSNAVNE.

Spørgsmaalet om Oprindelsen til de nordiske Stednavne paa *-ing* har været gjort til Genstand for vidtløftige Undersøgelser. Men disse har hidtil været noget for ensidig etymologiske, uden at tage tilstrækkelig flersidigt Hensyn til Navnedannelsens Udviklingshistorie, — en Skødesynd, som den nordiske Navneforskning meget ofte lider af.

I det følgende vil jeg prøve at tilvejebringe nogle rigtigere Rammer for Undersøgelsen. Den gængse Slags Etymologier, dvs. Henførelse til alskens lydlig mulige Stamord fra Ordbogen, indlader jeg mig i Reglen ikke paa, da jeg regner en saadan Fremgangsmaade for ret gold. Jeg søger at holde mig til de Forklaringer, der er geografisk nærliggende og iøjnefaldende, f. Ex. Afledning fra faktisk forekommende Indbyggernavne, — et Synspunkt, der er blevet stærkt forsømt.

Vedrørende det store sydgottonske Omraade kan jeg kun fremsætte nogle nødtørftige indledende Iagttagelser, da der ogsaa dér i høj Grad savnes grundlæggende Forarbejder. Som en prisværdig Undtagelse fra den almindelige Goldhed kan fremhæves *Langenfelt's »Toponymics in English«*, hvor de ellers saa grundsættelig forsømte Indbyggernavne bliver gjort til Genstand for omhyggelig Undersøgelse.

I. *Oversigt over praktisk vigtige Stofklasser.*

1. Stednavne, dannede af stedskildrende Led. Keltisk Kon-divinkon, indeholdende det yndede kelt. Flodnavne-